

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

[PROF. DR. ÂDEM CEYHAN'A 60. YAŞ ARMAĞANI]

E-ISSN: 2651-3013

DOI Number: 10.58659/estad.1493860

Cilt: 7 Sayı: 2 Haziran 2024

ss. 769-780

Makalenin Geliş

Tarihi

31/05/2024

Makalenin

Kabul Tarihi

14/06/2024

Yayın Tarihi

30/06/2024

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDEKİ ZÂHİD TİPİNİN BOSNALI SÂMİ'Î DİVANİ'NA YANSIMALARI

Mustafa Sefa ÇAKIR¹

ÖZET

Edebiyat ve hayat arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Hayatın şiiri etkilediği yönlerden birisi de şahıslar kadrosudur. Bazen gerçek şahıslar şiire girdiği gibi bazen de yine hayatta bir karşılığı bulunan ancak kurgusal ve hayali olan tipler şiirde kendine yer edinmektedir. Klasik Türk şiirinde çeşitli tipler bulunmaktadır. Bu tiplerden birisi de "zâhid" tipidir. "Rind"in, âşığın ve dolayısıyla şairin karşısına konumlandırılmış olan zâhid; kaba, samimiyetsiz, anlayışsız ve hesapçı tavırlarıyla daima eleştiri oklarına hedef olmuştur. Normalde olumlu bir anlama sahip olan zâhid; zühdü, takvayı dolayısıyla dini yanlış anlaması yönüyle olumsuz bir tipoloji olarak şiire girmiştir. Şairler bu tipten zâhidin yanı sıra şeyh, vaiz, nâsih, hâce gibi çeşitli şekillerde bahsetmişlerdir.

17. yüzyıl şairlerinden Bosnalı Sâmî'î (ö. 1684-5) de divanında bu tipten çokça bahsetmiş ve onu oldukça eleştirmiştir. Zâhidi birçok özgün benzetmeye ve yaklaşıma konu eden Sâmî'î'ye göre harâbât ehline sürekli bir şeyler anlatma çabasında olan zâhid, onları dilinden düşürmemekte, rindlere baskı uygulamaktadır ancak gizliden

¹ Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, mscakir@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5159-7340

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]

[Prof. Dr. Âdem CEYHAN Armağanı]

Cilt: 7 Sayı: 2 Haziran 2024 ss. 769-780

gizliye fırsat bulduğu zaman kendisi de eleştirdiklerini yapmaktadır. Zâhid; sarık, cübbe, asa ve tesbih ile sürekli riya yapmakta, insanları aldatmaktadır. İslam'ın özünü anlamaktan mahrum olan bu kaba softa tipolojisi kabuğa, dış görünüşe takılmıştır. İnsanları sürekli cehennemle korkutarak kendinden de dinden de uzaklaştırmaktadır. Vaiz illa birilerine nasihatte bulunacaksa sevgiliye tavsiyede bulunmalı ve ona aşığına cevri ü cefa etmemesini söylemelidir.

Bu çalışmada tüm bunlar ve başkaca örneklerden yola çıkarak klasik Türk şiirinde zâhid tipi ele alınacak, divanından hareketle Bosnalı Sâmî'nin ona yaklaşım şekli ortaya konulacaktır. Bu sayede klasik Türk şiirinde rind karşıtı olarak zâhid çalışmalarına katkı sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bosnalı Sâmî'i, divan, zâhid, şeyh, vaiz.

REFLECTIONS OF THE ZAHID TYPE IN CLASSICAL TURKISH POETRY ON THE BOSNIAN SAMİ'İ DIVAN

ABSTRACT

There is a mutual relationship between literature and life. One of the aspects that life affects poetry is the cast of characters. Sometimes real people get involved in the poem, and sometimes fictional and imaginary characters that have a counterpart in life also find a place in the poem. There are various types in classical Turkish poetry. One of these types is the "zahid" type. The ascetic who is positioned opposite the "rind", the lover and therefore the poet, has always been the target of criticism with his rude, insincere, incomprehensible and calculating attitudes. Ascetic asceticism which normally has a positive meaning got involved in poetry as a negative typology due to its misunderstanding of piety and therefore religion. Poets have mentioned this type in various ways such as sheikh, preacher, nâsih, hâce, as well as ascetic.

Bosnian Sâmî'i (d. 1684-5), one of the 17th century poets, also talked about this type a lot in his divan and criticized it a lot. Sami'i subjects the zahid type to many original analogies and approaches. According to Sami'i, the zahid who constantly tries to explain something to the people of sin, puts pressure on them. But when he gets the opportunity, he also does what he criticizes. The zahid constantly engages in hypocrisy and deceives people with his robe, staff and rosary. This vulgar fanatic typology which is deprived of understanding the essence of Islam, is obsessed with the shell and external appearance. He keeps people away from himself and from religion by constantly scaring them with hell. If the preacher wants to give advice to someone, he should give advice to the lover. In this study, based on all these and other examples, the type of zahid in classical Turkish poetry will be discussed, and the way Bosnian Sami'i approaches him will be revealed, based on his divan. In this way, a contribution will be made to the study of rind and zahid in classical Turkish poetry.

Keywords: Bosnian Sami'i, divan, zahid, sheikh, preacher.

GİRİŞ

Edebiyat ve hayat arasında kopmaz bir bağ vardır. Edebiyat hayata, insanlara etki ettiği gibi hayat da edebiyata şekil vermektedir. Klasik Türk şiiri de her edebî ürün gibi gerçek hayattan beslenerek vücuda gelmiştir. Hayatın acı tatlı birçok yönü şiire yansıdığı gibi bu yansımalarından biri de şiirdeki şahıslar kadrosunda kendini göstermektedir. Şiirdeki bu şahıslar bazen gerçek karakterler olurken bazen de kurgu tipler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Klasik Türk şiirinin şahıslar dünyası düşünüldüğünde doğal olarak akla ilk gelenler şüphesiz âşık, maşuk ve rakip üçlüsüdür. Ancak şiirin tüm dünyası elbette bunlardan ibaret değildir. Metin Akkuş klasik edebiyatımızdaki insan kadrosunu şu şekilde tasnif etmiştir:

“a) Kişilikler

- 1) *Dinî kişilikler*, 2) *Tarihî-Efsanevi (Destani-Mitolojik) Kişilikler*, 3) *Edebî Kişilikler*, 4) *Sanatkâr Kişilikler*, 5) *Mutasavvıf Kişilikler*, 6) *Bilgin Kişilikler*.

b) Tipler

- 1) *Tahayyüli / Tasavvuri Tipler (Hikâye-Destan-Masal Kahramanları, Karakterler)*, 2) *Temsilî/Sembolik Tipler.*” (2007: 396)

Tasnifteki tahayyüli tipler de kendi içerisinde yine ayrılmıştır. İlk grubu âşık (rind), arif (kâmil) ve maşuk oluştururken ikinci grupta rakip-zâhid grubu yer almaktadır. Bektaşî, çelevî, Celalî, kâtip, köçek vs. de diğerleri olarak gruplandırılmıştır.

Klasik Türk şiiri bazı zıtlıklar üzerine kurulmuştur. Bunlardan biri de rind ve zâhid çatışmasıdır. Aşk, coşkuyu, kemâli ve samimiyeti temsil eden rindin karşısına soğuk, kaba, ham ve riyakâr zâhid konumlandırılmıştır. Fuzûlî bu iki karakter üzerine Farsça mensur bir eser de kaleme almıştır.

Bu tür temsili, tahayyüli, tasavvurî tipler şairlere söyleyeceklerini daha rahat söylemek için bir alan açmaktadır. Normal şartlar altında gerçek bir şahsı hedef alarak söylenemeyecek ifadeler bu tiplerin sağladığı imkânla dile getirilmektedir. Ayrıca zaman içinde bir geleneğin oluşması da şairleri bu tipleri kullanmaya itmesi mümkündür. Şiirin kendine has dili, kullandığı kavramları da kendine has kılmıştır. Klasik Türk şiirinin şahıslar kadrosuna nispeten günümüz Türk şiirinin, üzerinde ittifak edilen geniş temsili tiplerden mahrum kalması ayrıca ele alınması gereken konulardandır.

1. Klasik Türk Şiirinde Zâhid

Sözlükte “bir şeye rağbet etmemek, ona karşı ilgisiz davranmak, ondan yüz çevirmek” (Ceyhan, 2013: 533) anlamlarına gelen zühd dünyaya meyletmeme, azla yetinebilme gibi anlamları karşılamaktadır. Kelimenin ism-i fâili olan zâhid de doğal olarak normalde olumlu bir anlama sahiptir. Ancak klasik Türk edebiyatında zâhid tam tersi bir şekilde olumsuz olarak kullanılmıştır. Bu olumsuz kullanım zâhidin zühd anlayışının sorunlu olmasıyla ilgilidir çünkü o zühd-i bârid yahut zühd-i huşk olarak adlandırılan soğuk, sevgisiz, sevimsiz, samimiyetsiz, kuru, kaba, hesapçı bir bakışla bakar hayata hatta ahirete.

Edebiyatın konusu olan zâhidin artık kelimenin sözlük anlamıyla yahut İslam tasavvufuna ait zühdle bir ilgisi kalmamıştır. Bu şekilde düşünülmezse insanı yanılığa sürükleyebilir ve hatta şairlere tepkiye yöneltebilir. Nitekim Osmanlı döneminde de şiirden ve edebiyattan anlamayan bazı kimseler ve kesimler şiirde kullanılan mey, meyhane, şarap, zâhid gibi kavramlar üzerinden toplumu kışkırtmış, bunların kullanımından yola çıkarak kimi şairleri küfürle dahi itham etmişlerdir. Tasavvufu temsil eden Sivasilere karşı duruşlarıyla meşhur olan Kadızadelilerin bu bağlamda bazı görüşleri bilinmektedir.

Bir şeyhülislam olan Yahya Efendi'nin aşağıdaki beyti konunun anlaşılmasında güzel bir örnektir:

“Mescidde riyâ-pîşeler itsün ko riyâyı

Mey-hâneye gel kim ne riyâ var ne mürâyi” (Kavruk, 460)

Burada artık ne mescit malum mescittir ne meyhane malum meyhane. Hatta çoğu zaman tasavvufî arka plana sahip şairler meyhane diyerek tekkeyi kast ederler. Bu şairler mey, şarap dediklerinde de aşkı işaret ederler. Çünkü aşk da şarap gibi insanı sarhoş eder, kendinden geçirir. Yine beyitte görüleceği üzere aşkın yahut sarhoşluğun olduğu yerde de riya olmaz. Burada ayrıca şu nokta da işaret edilmeli ki bizatihi zâhidler, sūfiler, şeyhler hatta şeyhülislamlar da şiirde zâhidlere çatmıştır.

Kendisini âşık olarak rindle özdeşleştiren şairler birçok kötülüğü bu zâhid tipine yüklemişlerdir. İskender Pala, zâhidin şiirde kullanımıyla ilgili şu anlamlara işaret etmiştir: “*Bunlar dinî konularda anlayışı kıt, her işin ancak dış kabuğundan bakabilen, derinlere inmesini beceremeyen, ilim ve imanı dış görünüşüyle anlayan, bunu da ısrarla başkalarına anlatan ve durmadan öğütler verip topluma düzen verdiklerini sanan kişiler olarak ele alınır. Daracak*

dünya görüşü içine sıkışıp kalmışlardır. Dar kalıplı bilgilere bağlıdırlar, hayatın acemisidirler. Bu bakımdan çok zaman gülünç duruma düşerler. (2004: 488)”

Zâhîde yüklenen olumsuz hâller şahsî olarak samimiyetsizliği, toplumsal olarak iticiliği noktasında birleşmektedir. “Çevresindekilere hep kaşları çatık bakan, insanın her davranışını haram olduğu için kınayan zâhid, rindin tersine, dünyasını ve ahiretini kazanma kaygısı içindedir. Hırslıdır, açgözlüdür, başkalarına yüksekte bakar, özü ile sözü bir değildir, ikiyüzlüdür, biçimcidir, insanın içine değil, dış görünüşüne, kalıbına değer verir. (Mengi, 200: 216)”

Zâhid tipinin sahip olduğu olumsuzluklar gösterişe önem vermek, aşkın hallerinden habersiz olmak, kalp gözü kapalı olup kıt bir anlayışa sahip olmak, ibadetleri cennet arzusuyla yapmak, taklitçi olmak, insanların takdirini kendine hedef kabul etmek şeklinde tebarüz etmektedir. (Kalkışım, 2002: 70) Hakikati gösteren ve mâsivâdan arındıkça parlak bir ayna gibi olan gönül, zâhidin başka şeylere duyduğu sevgi ile inkârcı bir hâle dönüşmüştür ve âşığın hâlini anlamaktan bir hayli uzaklaşmıştır. (Güler ve Yıldız, 2023: 700) Zâhid cehaleti sebebiyle hiçbir konuyu derinlemesine anlayamaz ve yüzeyseldir. Ayrıca kötümser olduğu için etrafındaki güzellikleri de göremez. (Durmaz, 2003: 346) Zâhid aslında kalp yerine akli önceler ama ilimden nasipsiz olması aklını da kullanmasına mani olur. İlimden mahrum oluşu da başta kendini bilmekten uzak olmasıyla ilgilidir. Kendini bilmeyince Rabbini de bilememektedir. (Uğur, 2010: 109)

2. Bosnalı Sâmi'î Divanı'nda Zâhid

Bosnalı Sâmi'î de bir âşık olarak zâhîdi çokça yermiş ve şiirlerinde ona sataşmıştır. Zâhîdden bazen şeyh, bazen de vâiz kelimeleriyle bahsetmiştir. Yaklaşık 20 beyitte zâhid tipolojisinden bahseden Sâmi'î'nin beyitleri belli konular etrafında yoğunlaşmıştır.

2.1. Hasbî Değil Hesabîdir

Zâhid ve âşık bambaşka iki dünyanın insanını temsil etmektedir. Zâhid sürekli ahiret hesabı gütmekte, âşık ise tüm kayıtlardan âzâde-ser bir hâldedir. “Dünya görüşleri birbirinden tamamen farklı olan bu iki monotipin mücadelelerini sergilemeye geçmeden önce anlaşılmadıkları en önemli noktayı öncelikle aydınlatmakta fayda vardır ki o da dinleridir. Zâhid gibi kendisi de aslında Müslüman olan şair, zahide olan nefreti sebebiyle onunla karşılaştığında âdeta başka bir dine mensupmuş gibi davranır. (Şentürk, 1996: 3)” Sâmi'î de bu beytinde şeyh diye hitap ettiği zâhîde mey-perestlere yani

çokça şarap içenlere bu kadar baskı yapmaması gerektiğini, hesap gününde sanki kendinden mi cevap istediklerini sormaktadır:

Mey-perestâna nedir tâ bu kadar tazyîkiñ

Yohsa senden mi yâ ey şeyh cevâb isterler (G. 27/4)²

Onun yaptıklarının hesabını vermekteki bu özgüveni şüphesiz bir inkâra dayanmamaktadır. Tam tersi belki de Allah'ın mağfiretine olan inancı ona bu şekilde davranabilme cesareti vermektedir çünkü o aşkı tecrübe eden birisi olarak Allah'a da aşkla bağlıdır. Müminlerin havf ve reca arasındaki hâlleri zâhidlerde havf (korku) kısmında ağır basmakta iken âşıklarda reca (ümit) lehine yoğunlaştığı görülmektedir.

2.2. Arkadan Çekiştirir

Zâhidler sürekli nasihat ettiği, baskı uyguladığı harâbât ehlini karşısında bulamadığı zaman da arkalarından konuşmayı ihmal etmemekte, durmadan çekiştirmektedir. Buna gıybet denilmektedir ve gıybet Kur'an-ı Kerim'de ölmüş kardeşinin etini yemeye benzetilir: *“Ey iman edenler! Zannun çoğundan kaçının. Çünkü zannun bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O hâlde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tövbeyi çok kabul edendir, çok esirgeyicidir.”* (Hucurât Sûresi, 12. ayet) Sâmi'î bu beyitte söz konusu ayete telmihte bulunarak şeyhin harâbât ehlini dilinden düşürmediğini, gıybetlerini yaparak aslında ölü kardeşlerinin etini yemiş hükmünde olduğunu dolayısıyla ne diye oruç tuttuğunu sorgulamaktadır:

Şeyh-i şehri ehl-i harâbâtı komaz ağzından

Rûze-i dehri yine yok yere bilmem ne tutar (G. 58/6)

Bu hâliyle vaiz gösterişten vazgeçse bile bir faydasını göremeyecektir. Burada Sâmi'î yine bir hadise telmihte bulunuyor olmalıdır. Hz. Peygamber bir seferinde ashabına “Müflis kimdir?” diye sormuş, ardından kendisi şu şekilde cevaplamıştır: *“Şüphesiz ki ümmetimin müflisi, kıyamet günü namaz, oruç ve zekâtla gelir. Aynı zamanda şuna sövmüş, buna iftira etmiş, şunun malını yemiş, bunun kanını dökmüş ve şunu dövmüş bir hâlde gelir. Bunun üzerine iyiliklerinin sevabı şuna buna verilir. Üzerindeki kul hakları bitmeden sevapları*

² Bu çalışmada kullanılan beyitler Mustafa Sefa Çakır tarafından hazırlanan ve 2021 yılında yayımlanan “Bosnalı Sâmi'î Divanı” adlı eserden alınmıştır. Parantez içinde ilgili beytin yer bilgisi verilmiştir. Harf nazım şeklini, ilk sayı kaçınıcı şiir olduğunu, sonraki ise beytin sırasını ifade etmektedir.

biterse, hak sahiplerinin günahları kendisine yüklenir. Sonra da cehenneme atılır." (Özafşar vd. 2014: 343) Bunun için vaizin rindleri kınamayı bırakması gerekmektedir:

Vâ'iz geçerse zerk u riyâdan ne fâ'ide

İtmezse ta'n-ı rind-i mey-âşâmdan ferâğ (G. 77/4)

Aşağıdaki beyitten anlaşıldığına göre zâhid sadece meyhane ehliyle, mey içenlerle değil tütün içenlerle de uğraşmaktadır. Şair ise ifadeyi tevriyeli bir şekilde kullanarak sigarayı ağzına almamasını, başka bir derdi varsa kürsüde söylemesini yoksa dilinin yanacağını belirtmiştir:

Kürsüde söyle var ise bir gayrı müşkiliñ

Vâ'iz duhânı ağzıña alma yanar diliñ (M. 24)

2.3. Riyakârdır

Görüleceği üzere zâhid açıktan, durmadan hatta bazen kürsüden yanlışları dile getirmektedir. Ancak anlaşılan o ki zâhid de çattığı bu yanlışları fırsat ele geçerse işlemektedir. "*Osmanlı toplumundaki zâhid-sûfî tipinin sosyal hayatta dikkat çeken ve en çok eleştirilen özelliklerinden biri de; kürsülerde halkı men ettikleri bazı fülleri kendilerinin gizli saklı yerlerde icrâ etmeleri ve itibarlarını kaybetme korkusuyla kılık değiştirerek eğlencelere katılmalarıdır.* (Sucu, 2007: 253)" Bu durum Sâmi'î'de de karşımıza çıkmakta ve şeyhin elini kimselere öptürmezken yine tevriyeli bir ifadeyle sâkinin ayağına düştüğünü ve utanma ile hayâyı yitirdiği dile getirilmektedir:

Öpdürmez iken illere destini şeyh-i şehîr

Düşdi ayağ-ı sâkiye şerm ü hayâyı gör (G. 29/6)

Sâmi'î yine benzer şekilde latifeli bir üslupla vaizin kiliseye şarap istemek için değil sönen ateşi için kilisenin başrahibinden kor almaya geldiğini söylemektedir:

Kıyâs itmeñ ki vâ'iz deyrden mey iltimâs eyler

Odı sönmüş gelüp pîr-i mugândan iktibâs eyler (G. 37/1)

2.4. Eğlence Konusu Olmaktadır

Şairler zâhid tipiyle eğlenmekten de geri durmazlar. Aşağıdaki beyitteki ifadelerden anlaşılacağı üzere vaizin ihtarları bazen işe yaramaktadır! Onun

söyledikleriyle hareket edip insanların eğlence meclislerinden ve meyhanelerden el etek çekmesi âşığın işine gelmiş hatta onu vaize bolca dua eder kılmıştır. Sâmîî burada kendince vaizle dalga geçmektedir:

Sahn-ı bâğ ağıyardan hâli tehi meyhâneler

Vâ'iz-i şehre yine çok çok du'â eyyâmıdır (G. 34 /5)

Sâmîî samimi bir kimse olarak görmediği vaiz için istihza eden tavırla üç şey gerektiğini dile getirmiştir. Bu üç şey; durmadan konuştuğu ve her şeye karıştığı için tükenmez söz, sözlerine insanları inandırmak yani bir nevi onları kandırmak için ağlar göz ve tüm bu sahte tavırları nedeniyle hicab duymamasından dolayı utanmaz yüzdür. Utanmaz yüz kısmını vurgulaması ise manidardır:

Dimişlerdir egerçi vâ'ize üç nesne lâzımdır

Dükenmez söz utanmaz yüz üçüncü dahi ağlar göz

Dükenmez sözle ağlar göz de lâzımdır velî ammâ

Hemân sultân-ı zî-şânım utanmaz yüz utanmaz yüz (K. 3)

Sâmîî aşağıda görülecek olan aynı gazelin iki beytinde vaizin meyhaneye gelmemesini istemekte, gelse de orada kalmayacağına şaşılmasını belirtmektedir. Şaire göre vaiz meyhaneye gelmemelidir çünkü üzümün kızı olarak nitelediği şaraba vaiz namahremdir ve o yanında namahrem bir kimseyi istememektedir:

Vâ'iz harîm-i meygedeye gelmesün meded

Bilmez mi duhter-i rezi nâ-mahrem istemez (G. 70/5)

Hoş, vaiz gelse de meyhanede duramaz çünkü şaire göre o bir baykuştur ve baykuşlar viraneleri arzulamaktadır, insanların neşeli olduğu, gönül açıcı mekânları değil:

Vâ'iz aceb mi meygedede itmese karâr

Bir bûmdur o cây-geh-i hurrem istemez (G. 70/7)

2.5. Özde Değil Kabuktur

Zâhid, toplum içinde tanınan ve karşılığı olan bir tiptir. Bu tanınırlıkta onun dış görünüşü en büyük etkendir. İslam'ın özünden mahrum olan zâhid, bu boşluğu dış görünüşle kapatmaya çalışmaktadır. Sadece kendinin değil başka insanların da iç dünyasından ziyade dış görünüşüyle ilgilenir. Zâhid için önemli olan batin değil zâhirdir, çünkü o şekilcidir.

Sakal, cübbe, hırka, sarık, tespih, asa gibi maddî unsurlar zâhid söz konusu olduğunda akla ilk gelen unsurlardır. (Çelik, 2019: 138) Sâmi'î de her tespih, cübbe, sarık veya asa sahibi olanın buna layık kimseler olmadığını vurgulamaktadır:

Tesbîh ü ridâ tâc u asâ ile her ebter

Şâyeste-i ser-mesned-i şeyhü'l-harem olmaz (G. 62/2)

Zâhidin elinden tesbihi bırakmadığı malum. Bu beyitte Sâmi'î güzel bir teşbihle tesbihi yüz parça hâlde bulunan boş bir tuzağa benzetmiştir. Beyitte aynı zamanda zâhidin bu tesbih ile insanları avlamaya, tuzağına düşürmeye çalıştığı anlamı vardır:

Sübhasın zâhid aceb elde dem-â-dem ne tutar

Öyle sad-pâre tehî-dâm ile âdem ne tutar (G. 58/1)

2.6. Ahiretle Korkutmaktadır

Zâhidin en bariz vasıflarından biri de sanki cennet, cehennem kendi elinde gibi insanlar hakkında hüküm vermesidir. Kendi bakış açısıyla örtüşmeyen, kendi istediği gibi olmayan kimseleri sürekli ahiretle, cehennemle tehdit eden zâhid bu hâliyle insanları ürkütmektedir.

Sâmi'î, mükâfatların verilmesi ve mestlerin cezalandırılması işi, kendisinin ne olduğu herkesçe malum olan vaize kalırsa diye yanıp yakılmaktadır:

Ey vâye eger vâiz-i ma'hûda kalursa

Tertîb-i mükâfât ü cezâ-yı güneş-i mest (G. 16/5)

2.7. Bıktırıcı Nasihatleri Vardır

Zâhid hiç durmadan insanlara dinin kurallarını, sınırlarını anlatıp durmaktadır. Bunu yaparken muhatabının durumunu gözetmediği de bilinmektedir. Sâmi'î vaizin sürekli bir şeyler anlatma çabasından rahatsızdır.

Meyhanenin kapısına irşad için mi geldiğini sorduğu vaize harâbât ehlini ifsâd etmeye mi geldiğini sorarak irşad ve ifsadı birbirinin zıddı olarak kullanmıştır:

Vâ'iz der-i meyhâneye irşâda mı geldin

Erbâb-ı harâbâtiye ifsâda mı geldiñ (G. 87/1)

Şaire göre vaiz eğer illa ki birilerine nasihat etmek istiyorsa sevgiliye aşığına cefa etmemesini söylemelidir:

Cânâna söyle cevr ü cefâ itmesün bize

Ey vâ'iz-i zamâne nasihat murâd ise (G. 124/5)

Belli ki vaiz bazı zamanlar insanları tövbeye çağırmayı yoğunlaştırmaktadır. Bayram ve ilkbahar öyle zamanlardır ki vaiz sabah akşam tövbe teklif etmektedir:

Teklif-i tevbe itmede vâ'iz sabâh u şâm

Hengâm-ı id ü mevsim-i evvel bahâr ise (G. 120/3)

2.8. Kaba ve Soğuktur

Aşağıdaki beyitte ise zâhidlerin karşısına sâkî konumlandırılmıştır. Zâhid yine alışlageldiği üzere kuru anlamındaki 'huşk' vasfıyla yani kaba, soğuk olarak tavsif edilmiş, sâkî ise ıslak, taze anlamındaki 'ter' ile ifade edilmiş ki ter-mizac mecazen çabuk alınan, buluttan nem kapan anlamlarına da gelmektedir. Hâl böyle olunca zaten kuru kavgaya mübtela olan zâhid sâkî ile arasının bulunmasını istememektedir:

Sâkî-i ter-mizâc ile sulh olmak istemez

Zühhâd-ı huşk hep kırı kavgâya mübtelâ (G. 4/6)

SONUÇ

Klasik Türk şiiri hayatın tüm renklerini mısralarına taşımış ve kaleme alındığı devrin aynası olmuştur. Devrinden yansıttığı alanlardan biri de şahıslar kadrosudur. Bu şahısların bir kısmı gerçek insanlar olduğu gibi bir kısmı da kurgu tipleridir. Bu kurgu tiplerden birisi ise zâhiddir. Zâhid, şeyh, vaiz, hâce, sûfi vb. şekillerde anılan bu tipoloji, kendisini şiire rind yahut âşık olarak

konumlandırılan şairlerin daima hedef tahtasında olmuş, eleştiri oklarından nasibini almıştır.

Zâhid kelimesinin sözlükteki veya İslam tasavvufundaki anlamı olumludur. Ancak edebiyatın malzemesi olan zâhid artık başka bir anlama bürünmüştür ve edebî bir terim olarak gerçek zâhidleri işaret etmemektedir. Şairlerin bu kelimeyi tercih etmeleri ise bu kurgu tipin zühdü, dolayısıyla İslam'ı yanlış anlaması nedeniyle olabilir çünkü zühd-i huşk veya zühd-i bârid şeklindeki tamlamalar bunu çağrıştırmaktadır.

Klasik Türk şiirinde olduğu gibi Bosnalı Sâmi'î'de de zâhid tipinin belli başlı özellikleri vardır. Zâhid, İslam'ın özünü kavrayamadığı için şekilcidir. Başında sarık, sırtında cübbe, elinde tesbih ve asa ile dindar bir görüntü vermektedir ancak samimi değildir. Zâhidin sürekli riya ile özdeşleşmesinde gizliden gizliye işlediği günahlar sebep olarak gösterilmektedir. Verdiği nasihatlerle insanları usandıran, daima cehennemle korkutan zâhid hesapçıdır, yaptığı amelleri sadece cennet arzusuyla yapmaktadır. Aşktan uzak olan zâhid âşıkları anlamaktan da uzaktır ve dar bir bakış açısına sahiptir. Şairler bu tipi eğlence konusu yapmış, yer yer onunla alay etmişlerdir.

Sâmi'î'nin aşağıdaki beyti konuyu tüm açıklığıyla gözler önüne sermektedir. Sâmi'î de kendini diğer şairler gibi rind olarak tanımlamakta, serpuş ve cübbeden hür olduğunu söylemekte, daha da önemlisi riyanın ağır yükünün taşıyıcısı olmadığını belirtmektedir:

Âzâde-ser-i tâc u kabâ rind-i cihânız

Hammâl-ı girân-bâr-ı riya olduğumuz yok (G. 82/2)

KAYNAKÇA

AKKUŞ, Metin (2007). "Klasik Edebiyatta Tipler", Türk Edebiyatı Tarihi, (Ed. Talat Sait Halman vd.), İstanbul: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., C. 2, ss. 395-404.

CEYHAN, Semih (2013). "Zühd", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 44, ss. 533-535.

ÇAKIR, Mustafa Sefa (2021). *Bosnalı Sâmi'î Divanı*. İstanbul: DBY Yay.

ÇELİK, Mehmet Furkan (2019). *Klasik Türk Şiirinde Tipler*, Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.

- DURMAZ, Gülay (2003). *Divan Şiirinde Rind ve Zahid Çekişmesi*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- GÜLER, Ö. Faruk; YILDIZ, Merve (2023). “Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı’ndaki Dinî Tipler Üzerine Bir Değerlendirme”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* (32), ss. 695-722.
- KALKIŞIM, M. Muhsin (2002). “Nâbî’de Zâhid ve Vâiz Eleştirisi”, *Journal of Qafqaz University*, Fall, ss. 65-72.
- KAVRUK, Hasan. *Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı*.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10655,seyhulislamyahyadivanihasankavruk.pdf.pdf?0> (E.T.: 30.05.2024).
- Kur’ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâlî* (2006) (Haz: Hayrettin Karaman vd.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- MENGİ, Mine (2000). *Divan Şiiri Yazıları*. Ankara: Akçağ Yay.
- ÖZAFŞAR, M. Emin vd. (Ed.) (2014). *Hadislerle İslam*, C.5. Ankara: DİB Yay.
- PALA, İskender (2004). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yay.
- SUCU, Nurgül (2007). “Zâhid-Sûfî Tipinin Kimliği, Divan Edebiyatındaki Yeri ve Sosyal Hayattaki Örnekleri”, *İstem*, S.10, ss. 229-255.
- ŞENTÜRK, A. Atilla (1996). *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sûfî Yahut Zâhid Hakkında*. İstanbul: Enderun Yay.
- UĞUR, Hüsrev Derviş (2010). *Türk İslam Edebiyatında Âşık ve Zâhid*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.